

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854),
el-Ecvîbetü'l-İrâkiyye ale'l-Esileti'l-Lâhûriyye
(Bağdat: Hamidiye Matbaası, 1301 [1884]), 65 s.

Âlûsî, XIX. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ın önde gelen âlimlerinden biridir. İlmî ve edebî alanlarda pek çok eser veren müellif, hikmet ve tasavvufa dair yazdığı güzel şiirleriyle bu sahadaki maharetini de göstermiştir. Bağdat'ta duraklamış olan ilmî ve fikrî faaliyetler, onun sayesinde yeniden canlanmıştır.

Âlûsî, amelde Şafiî olmakla beraber bazı meselelerde Hanefî mezhebine uymuş ve ona göre fetva vermiştir. İtikatta ise selef akîdesini benimsemekle birlikte Eş'arî ve Mâtürîdî mezheplerini de müdafaa etmekten geri durmamıştır. Bundan dolayı Mu'tezile ve Şîa'nın görüşlerine karşı reddiye türü eserler de yazmıştır. Nitekim Hindistan'da ortaya çıkan ve sahabeye sebeden bir grup hakkında Lahorluların, kendisine yönelttikleri sorular üzerine *el-Ecvîbetü'l-İrâkiyye ale'l-Esileti'l-Lâhûriyye* adlı risalesini kaleme almıştır.

1838 yılında telif edilen bu eser, ilk defa Bağdat'ta müellifin oğlu Ahmet Şakir Efendi tarafından 1301/1884'te basılmıştır. Risale,

daha sonra Kahire ve Kuzey Irak'ta da yayımlanmıştır. Eserin ilk baskısı, Irak'ta Caferîliğin hızla yayıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Risale, Şîa'nın sahabeye sebb ve lanet etmesinin reddini ihtiva ettiği için Bağdat'taki Caferîlerin tepkisini çekmiştir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 7 Şubat 1887 tarihli bir belgede, Caferîler tarafından önceden verilen bir şikâyet dilekçesine atıf yapılmıştır. Söz konusu kayıta, bu risalenin Caferîler aleyhine telif edildiğinden dolayı Sünnîlerin, kendilerine düşman olarak hakaret ettikleri belirtilerek merkezî idareden adaletin sağlanması talep edilmiştir. (BOA, DH. MKT, 1398/21)

21 Mart 1888 tarihli bir başka belgede ise Caferîlerin şikâyeti üzerine bu eserin, Şeyhülislama havale edildiği belirtilmiştir. Fetva makamı da, adı geçen risale hakkında bir inceleme yaptırmıştır. Yapılan tahkikata göre bu kitap, Bağdat'taki Caferîler aleyhine yazılmış bir eser olmayıp, Lahor'dan fetva isteyen bir kişinin sorusuna Irak uleması tarafından verilen cevaplardan ibarettir. Söz konusu risalenin "*cevâb-ı savâb olmak üzere metânet-i lâyika ile kaleme alınmış*" ifadesiyle değerlendirilmesi, sırf mezhep farklılığı sebebiyle telif edilmiş alelade bir eser olmadığını göstermektedir. Bu risale, kendilerini Şîî olarak tanıtan bir fırkanın, ashâb-ı kirâm ve özellikle de ilk üç halifenin irtidat ve küfürlerini dile getiren itikatlarının reddini ihtiva etmektedir. Eserde, söz konusu fırkaya asla hakaret edilmediği de belirtilmiştir. Ayrıca Caferîlerin hoşuna gitmeyen herhangi bir muamele ile karşılaşmış ve karşılaşmadıklarının yerel yöneticiler tarafından araştırılması ve her sınıf tebaa hakkında icra kılınan adaletin onlara da sağlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır (BOA, DH. MKT, 1495/111).

Caferîlerin şikâyetine konu olan *el-Ecvibetü'l-İrâkiyye*, bir mukaddime, üç bölüm ve bir de hatimeden oluşmaktadır. Âlûsî, mukaddimede önce sahabe kelimesinin etimolojik tahlilini yapmış, ardından da sahabe sayılmanın şartları üzerinde durmuştur (s.2-9).

Müellif, birinci bölümü sahabenin adaletine ayırmıştır. Ona göre sahabenin hepsi adildir. Ancak Âlûsî "sahabîler adildir" derken, onlardan herhangi bir günahın sadır olmadığını kast etmemiştir (s.

23). Şîa ise Gadir-i Hum ve Kırtas hadisesinde Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmeyen sahabîlerin adaletine inanmamakta ve bundan dolayı onların irtidat ettiklerini dile getirmektedir (s. 12). Müellif, bu iddiayı, müşriklerin Hudeybiye anlaşma metnindeki "Muhammedü'r-Rasûlüllah" ibaresine itiraz etmeleri üzerine Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'den o ifadeyi değiştirmesini istemesine rağmen Hz. Ali'nin bunu kabul etmediğini delil göstererek çürütmüştür (s. 26-28). Yine Hz. Ali'nin özellikle Kûfe'de kendi taraftarlarına, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i övücü mahiyette yaptığı konuşmaları örnek göstererek Şîa'nın sahabe önderlerine isnat ettiği küfrü reddetmiştir (s.17 vd.).

Âlûsî, ikinci bölümde, Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali'nin hak üzere olduğunu ve bu mücadelelerde onun karşısında yer alan sahabîlerin hata ettiklerini, ancak Şîa'nın iddiasının aksine kâfir olmadıklarını ifade etmiştir (s. 38-39). Bu konuya örnek olarak da Hz. Âişe'nin, Hz. Ali ile olan rekabetini kumalar arasındaki çekişmeye benzettiğini, aralarında bundan başka bir husumetin bulunmadığını ve Hz. Ali'nin de onu tasdik ettiğine dair konuşmayı nakletmiştir. Âlûsî, bu diyalogun Şîa'nın, Hz. Âişe'ye küfür nispet etme iddiasının hilafına bir delil olduğunu savunmuştur (s. 33).

Müellif, bu konuda Şîa'nın delil olarak kullandığı rivayetlerin sıhhatine de değinmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitaben söylediği "senin savaşın benim savaşımdır" anlamına gelen hadisin, Sünnîler kanalından sadece İbn Cerîr tarafından rivayet edildiğini ve bunun da zayıf olduğunu belirtmiştir. Aynı hadisin Tusî ve diğer Şîî kaynaklarda da geçtiğini, ancak bunların râvîlerinin pek çoğunun zındık olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî, bu hususun usul kitabı el-Kâfi ile diğer Şîî kaynaklarda da tasdik edildiğini vurgulamıştır (s. 40).

Müellif'e göre Şîa, hem aynı konuları ihtiva eden âyet ve hadisleri farklı yorumlayarak hem de Hz. Ali'nin söz ve uygulamalarına muhalefet ederek çelişkiye düşmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in "senin savaşın benim savaşımdır" sözünden yola çıkarak Hz. Ali'ye karşı savaşanları küfürle itham eden bu mezhep, faiz yiye-

rek Allah'a ve Rasûlü'ne savaş açanları kâfir saymamıştır. Ayrıca Hz. Ali, Şam ehlinin imanının baki olduğuna hükmettiği halde, Şîa bunun aksini savunmuştur (s. 40-41).

Âlûsî, eserin üçüncü bölümünde, Hindistan'da ortaya çıkan ve sahabeye sebeden bir grup hakkında Lahorluların kendisine yönelttikleri soruları cevaplandırmıştır. Risalenin asıl telif sebebi de budur (s. 4-5, 44). Müellif bu bölümde önce sahabeye hakaret etmek için kullanılan "sebb" (سب), "setm" (شتم) ve "la'n" (لعن) kelimeleri üzerinde durmuştur. Ardından da sahabeye hakaret etmenin caiz olmayacağına dair Kur'an ve sünnetten deliller getirmiştir. Daha sonra Şîa'nın bir kısmının bu konudaki nassı gizleyerek sahabenin pek çoğuna sebb ve laneti caiz gören inanç ve düşüncelerini reddetmiştir (s. 44 vd.).

Müellif, Hz. Ali'nin, Şam ehline laneti yasakladığının hem Şîi hem de Sünnî kaynaklar tarafından tevatürle nakledildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca sahabeye sebetmenin küfür olduğu hususunda dört Sünnî mezhebin ittifak ettiklerini belirtmiştir. Yine sahabeye sebedenlerin fâsıklığı ve küfrü dolayısıyla katledilmelerine dair bir kısım Sünnî ulemanın görüşlerini de nakletmiştir. Âlûsî, Şîa'nın, Hz. Selman gibi mevaliden olan sahabîlerin iman etmeden önceki dönemlerine sebetmeyi dahi caiz görmezken, diğer pek çok sahabînin Müslüman hallerine sebetmelerindeki çelişkiye dikkat çekmiştir (s. 44-51).

Âlûsî, eserin hatime bölümünde ise sahabenin fazileti üzerinde durmuştur. Ona göre, sahabenin fazileti konusunda aklın yapabileceği bir şey yoktur. Bu durumda zan devreye girer. Bundan dolayı müellif, sahabenin fazileti hususunda selefın, genel olarak Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sıralamasına itibar ettiğini, kendisinin de onlara uyduğunu ifade etmiştir (s. 60-62).

Sonuç olarak Âlûsî, bu eserinde "sebb", "setm" ve "la'n" gibi kelimelerle sahabeye hakaret edenlerin inanç ve düşüncelerini, Kur'an ve sünnet ile Hz. Ali'nin söz ve uygulamalarından deliller getirerek çürütmeye çalışmıştır. Bu kapsamda pek çok sahabîyi

küfür ve dalâletle suçlayanlara mukabelede bulunmuştur. Ancak muhataplarının, sahabeye hakaret etmek için kullandıkları ağır ifadeleri onlara karşı kullanmamıştır.

Sahabeye sebbin hükmünü ele aldığı için müellif, bu risalede doğal olarak Şîa'nın sahabeye karşı takındığı tavrı tenkit etmiştir. Ancak hem meşihat makamının raporunda hem de kitabın giriş kısmında belirtildiği gibi bu eser, Lahor'da ortaya çıkan ve sahabeye sebbeden bir grup hakkında Âlûsî'ye yöneltilen sorular üzerine telif edilmiştir. Buna rağmen Bağdat'taki Caferîler, söz konusu risalenin, kendileri aleyhine telif edildiğini ve bu kitaptan dolayı Sünnîlerin, Şîilere düşman olduğunu iddia etmişlerdir. Bu da Irak'ta Caferîliğin hızla yayıldığı bir dönemde şikâyet konusu edilen eserin muhtevasının çarpıtılarak bölgedeki Caferî toplumu, Sünnîlere karşı tahrik etmek için kullanıldığını göstermektedir.

Abdullah POŞ

(Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniv. İlahiyat Fak.)

Abbas İkbâl Aştıyâni'nin **Hanedân-e Nevbahtî** Adlı Eseri

Makâlât ve fırak türü eserler, erken dönem Şîa'nın tarihi hususunda bize zengin malzeme sunmaktadır. Bu eserlerden birisi de *Fıraku'ş-Şîa*'dır. Şîa tarihi ve Şii fırkalar hususunda hem ilk ve hem de en önemli bilgiler eserin yazarı Ebu Sehl Nevbahtî tarafından aktarılmaktadır. Öte yandan varsayılan Kaim Mehdi'nin vekilleri arasında da Nevbahtilerin ismi geçmektedir. Bu bağlamda Nevbahti-

lerin tarihini bilmek Şîa tarihi açısından da önem arz etmektedir. İşte bu çalışmada Nevbahtilerin özellikle de Ebu Sehl Nevbahti ve *Fıraku'ş-Şîa* adlı eseri hakkında çok önemli tahkikatlardan Abbas İkbâl Aştîyânî'nin¹ *Hanedân-e Nevbahtî* isimli eserini tanıtacağız.²

Eser on üç sayfalık Mukaddime ve on beş Fasil'dan oluşmaktadır. Mukaddime'nin ilk kısmında tarihi konular içinde dinler ve mezhepler tarihinin özel bir yerinin bulunduğu ve konusu itibariyle insanların her zaman dikkatini çeken bir alan olduğundan bahsedilerek, insanların farklı mezheplere yönelmesinin tarihi ve sosyolojik boyutu üzerinde durulmaktadır. Yazar, dinler ve mezhepler hakkında ilk müelliflerin Müslümanlar olduğunu ifade ederek, Makâlat, Ârâ, Diyanât, Milel ve Nihal konusundaki ilk eser yazarlarının Mutezîli kelamcılar olduğunu söylemektedir. Yine bu kısımda farsların İslam'ı kabul etmeleri ve daha sonra Şîi olmalarının sebepleri hakkında mülâhaza yürütülmekte ve Farsların İslam'a ve Şîiliğe olan hizmetleri anlatılmaktadır.³

Mukaddime'nin ikinci kısmında Nevbatî ailesinin etnik kökeni konu edinilmiştir. Ailenin İran kökenli, ilimle iştigal eden büyük bir aile olduğu, İslam'ı kabul ederek Abbasi halifelerine ve Müslüman emirlerine hizmet ettikleri vurgulanmaktadır (ss. 1-4).

Yazar, Nevbahtî ailesinin dîni kimliği üzerinde araştırmalar yaparak tarihi kaynaklarda onların ilk dedelerinin Zerdüşî dinine bağlı olduğunu ve ikinci Abbasi halifesi Mansur (h. 136-158) za-

¹ Abbas İkbâl Aştîyânî 1277/1898 yılında İran'da dünyaya gelmiş 1334/1955 yılında vefat etmiştir. Edebiyat Fakültesini Sorbon'da okumuştur. Aştîyani bir dönemi İran'ın Türkiye Büyükelçiliğinde Kültür Ataşesi olarak görev yapmıştır. Edebiyatçı olması ile birlikte tarih ve özellikle İslam Mezhepleri Tarihi özel ilgi duymuştur. Bundan dolayıdır ki bu konuda önemli hizmetleri bulunmaktadır. Çalışmalarından bazılarını burada belirtmek yerinde olacaktır. 1. Ebu'l-Meâlî Muhammed el-Hüseynî el-Alevî'nin *Beyanü'l-Edyan*, tsh., A.İ. Aştîyani, Meclis Matbaası, Tahran 1312/1933; 2. Seyyid Murtaza b. Dâî Hasanî Razî'nin *Tabsiratü'l-Avam fi Ma'rifeti Makalati'l-En'am*, tsh., A.İ. Aştîyani, Meclis Matbaası, Tahran 1312/1933; Reşidüddin, V, *Hadaikü's-Sehr fi Dekâiki'ş-Şe'r*", A.İ. Aştîyânî, Tahran 1309/1930; İbn Şahraşub, Reşidüddin Ebu Cafer Muhammed es-Servî, *Meâlmü'l-Ülema*, tsh. A.İ. Aştîyânî, Tahran 1313/1934; Nizamü'l-Mülk, *Siyaset-name*, A.İ. Aştîyânî, Tahran 1320/1941.

² 3. Baskı, Tahran 1357 / 1966.

³ Mukaddime.

manında yaşadıklarını savunmaktadır. Ailenin genelde bu isimle anıldığı, bu nedenle de İslam kaynaklarında *Âl-i Nevbaht*, *Benî Nevbaht* veya *Nevbahtiyun* olarak geçtiği kaydedilmektedir. Halife Mansur'un astronomi ve yıldızlarla ilgili konulara merak ettiği için müneccimleri saraya topladığı, *Âl-i Nevbaht*'ın dedesi Nevbaht'i de saraya davet ederek, onu İslam'ı kabul etmeye davet ettiğinden bahsedilmektedir (ss. 5-7). Yazara göre Nevbaht'iler önce Sünniliğe daha sonra ise Şiîliğe meyletmişlerdir (s. 8).

Nevbaht'i'nin ihtiyarlığı sebebiyle Mansur'un hizmetini idame ettirememesinden ve yerine oğlunu tayin ettirmesinden bahseden müellif, Ebu Sehl'in hilafet merkezinde yaklaşık olarak 25 yıl hizmet ettiğini ve Harun Reşid'in hilafetinin ilk yıllarında vefat ettiğini söylemektedir (s.10-11).

Ebu Sehl, İranlı müneccimlerin ve Eski Pehlevce eserlerin Arapça'ya tercümesini yapmaktaydı. İbn Nedîm eserinde nücum ilmi ile ilgili ona nispet edilen eserlerden yedisinin ismini zikretmektedir. 1. Kitabu Yahbutan. 2. Kitabu el-Falü Nücum. 3. Kitabu'l-Mevalid. 4. Kitabu Tahvili Sinyi'l-Mevâlid. 5. Kitabu'l-Medhal. 6. Kitabu et-Tesbih ve et-Temsil. 7. Kitabu Müntehal min Ekâvili'l-Müneccimin (s.13).

Ebu Sehl'in oğullarından bahsedilen kısımda onların sayılarının kitap, haber ve şiirlerde on kadar olduğunun zikredildiği belirtilmektedir. Onun oğullarının isimleri aşağıdaki gibidir: 1. İsmail, 2. Ebu Eyüp Süleyman, 3. Davud, 4. İshak, 5. Ebu'l-Hasan Ali, 6. Harun, 7. Muhammed. 8. Ebu'l-Abbas Fazl, 9. Abdullah. 10. Hasan (s.15-24).

4. Fasil'da Kelam ilminin ortaya çıkması, ilk mütekellimler ve Müslümanların kendi aralarında dinlerini savunmak için geliştirdikleri metodoloji anlatılmakta, aynı zamanda ilk dönem Şiî âlimlerin birçoğunun Nevbaht'iler'den ilim öğrendikleri vurgulanmaktadır. Örneğin Şeyhu't-Tâife Tûsi (ö.460), Seyyid Murtaza (ö.436), Şeyh Müfid (ö.413), Muhammed Belhî (ö. 367), Ebu'l-Hasan Naşi el-Asker'in (ö. 365) direk olarak ya da dolayısıyla Ebu Sehl İsmail

b. Ali Nevbatî'den (ö.311) ilim tahsil ettikleri, Şeyh Tûsî'nin Seyyid Murtaza'dan, Seyyid Murtaza'nın Şeyh Müfid'den, Şeyh Müfid'in Ebu'l-Ceyş'den Ebu'l-Ceyş'in de Ebu Sehl İsmail'den ders aldıkları hakkında bilgiler verilmektedir (ss. 27-28).

Müellif daha sonra Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan fikir ayrılıklarından bahsetmektedir. Hz. Osman'ın katlinden sonra Müslümanların üç gruba ayrıldıklarını anlatan yazar bu fırkaları şu şekilde açıklamaktadır:

1. İlk fırka Hz. Ali'ye taraftar olanlar ve ona biat edenler,
2. İkinci fırka tarafsızlar olup olayların dışında olanlardırlar. Onlar Müslümanlar arasındaki çatışmalara katılmıyor bundan uzak duruyorlardı. Bu nedenle Mutezile olarak isimlenmişlerdir. Bu fırka daha sonra ortaya çıkan Mutezîle fırkası ile karşılaştırılmamalıdır. Bu fırka hakkında "Sad b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab, Muhammed b. Mesleme Ensari, Usame b. Zeyd b. Haris Kelbî, Ahnaf b. Kays gibi şahıslardan oluşmaktaydı" denilmektedir.
3. Üçüncü fırka Hz. Osman'ın kanını talep edenler, Hz. Ali'ye muhalefette olanlar ve ona karşı ayaklananlar idi. Bu fırkaya Osmaniyye de denilmekteydi. Liderleri Talha ve Zübeyir, Hz. Ayşe idi (s. 30).

Yine bu Fası'l'da Mutezile fırkası, kolları, beş esas ve Kur'an'ın mahlûk oluşu gibi görüşler ele alınmıştır (ss. 32-48).

Daha sonra "Şîa Fırkası ve İlk Kelamcılar" kısmında, Mutezile'nin ortaya çıkmasından sonra Müslümanların Ehl-i Sünnet yani Ashab-i Hadis ve Rivayet, Şîâ, Havâric, Mutezile ve Mürcie olarak beş fırkaya ayrıldığı ifade edilmektedir (s. 49). Yazar, Şîiliğin başlangıçta üç büyük fırkaya ayrıldığını, bunların da Gulat veya Galıye, İmamiyye ve Zeydiyye olduğunu açıklamaktadır. Bundan sonra Kerbela olayına değinen yazar, bu olaydan sonra İmamiyye'nin iki büyük gruba; Ali b. Hüseyin ve Hz. Fatma grubuna ayrıldığını beyan etmektedir (ss. 50-51).

Müellif Şîa'nın muhtelif fırkalarını da ele almıştır. Müslümanlar

arasında ortaya çıkan ve çok ihtilafli konunun İmamet meselesi olduğunu vurgulayarak bu konudaki diğer İslam fırkalarının görüşlerine yer vermektedir (ss. 51-58). İmamiyye fırkası ve Ebu Cafer Mumin et-Tak, Hişam b. Salem Cevaliki, Hişam b. el-Hakem Ebu'l-Hasan Ali b. Meysem Tomar, Ebu Malik Hadrami, Ebu Cafer Sekkak, Yunus b. Abdu'r-Rahman, Ebu Cafer Haddad Nişaburî, Ebu'l-Havs Basrî, Ebu İsa Varrak, İbn Ravendî, Ebu Cafer b. Kabe' Razî gibi mütekellimler bu kısımda geniş şekilde ele alınmaktadır (ss. 58-96).

İsmail b. Ali'nin anlatıldığı kısımda, onun Gaybet-i Suğra döneminde yaşadığı ve Şîa'nın büyüklerinden, reislerinden ve kalamcılarında olduğu ifade edilerek, Ebu Sehl Nevbahtî'nin yöneticiliği, ilmi ve edebi kişiliği, öğrencileri, Ebu Sehl ve Gaybet Meselesi, Ebu Sehl Nevbaht ve Hüseyin b. Mansur Hallac, teliflerinede yer verilmekte (ss. 96-124).

Daha sonra Nevbahtî'nin Şîi kalamcı ve müelliflerden olan kardeşi Ebû Cafer Muhammed'in hayatı anlatılmaktadır (s. 124).

Yazar, daha sonra Nevbahti ailesinden Ebu Muhammed Hasan b. Musa'nın hayatı ve eserlerinden bahsederek (s. 125), *Kitabu Reddu Ala Gulat, Kitabu'l-Arâ' ve ed-Diyanat, Fıraku's-Şîa* gibi eserleri hakkında geniş şekilde bilgiler vermektedir. *Kitabu Fıraku's-Şîa* konusundan bahseden yazar, bu kitabın Ebu Muhammed Nevbahtî'nin olup olmadığı sorusuna karşılaştırmalar yaparak açıklık kazandırmaktadır (ss. 143-160). Sonuçta *Fıraku's-Şîa* eserinin Ebu'l-Kasım Sad b. Abdillâh Eş'ari Kummî'ye ait olduğunu belirtir (s.160). Bu açıklamalardan sonra Nevbahtî'nin Şîi imam Hasan Askerî'nin vefatından sonra bahsettiği 14 Şîi fırkaya yer veriliyor. Mesudî'nin *Kitabu Makalat fi Usuli'd-Diyanat ve Sirru'l-Hayat* eserinde ise 20 fırkanın kaydedildiğini vurgulanmaktadır (ss. 161-165).

Müellif daha sonra, Ebu İshak İbrahim ve onun *Kitabu'l-Yakut* eserinden bahsederek, eserin hiçbir tarih, teracim ve rical eserlerinde yer almadığını belirterek, esere "Allame Hasan b. Mutahhar

Hilli (ö.726) *Envaru'l-Melekût be Şerhi Yakut* adlı şerh yazmıştır", demektedir. Ona göre bundan önce İbn Ebil'l-Hadid ona bir şerh yazmıştır. Fakat onun hakkında her hangi bir bilgi yoktur demektedir. Yazar sonra eserin yazılma dönemine açıklık getirerek, Ebu İshak Nevbahtî'nin kelâmî konular içeren *Kitabu'l-İbtihac* adlı şerhinden söz etmektedir (ss.166-180).

Bundan sonra Nevbahtî ailesinden Ebu Yakup İshak b. İsmail (ö. 322) ve oğlu Ebu'l-Fazl Yakup hakkında bilgiler veren yazar bu iki şahsın Abbasi sarayında nüfuz sahibi ve saray münşîlerinden olduğunu söylemektedir (ss.181-192). Ailenin diğer fertlerinden Ebu'l-Hüseyin Ali b. Abbas (h.244-324) ve oğlu Ebu Abdillah Hüseyin (ö. 326) özellikle Bağdat'ın büyük münşî, şair ve ediplerinden Ebu'l-Hüseyin Ali b. Abbas hayatı konu edinilmiştir. İbn Nedim'e göre onun şiirlerinin 200 sayfaya ulaştığını kaydetmektedir. Müellif Ali b. Abbas Nevbahtî'nin hilafet sarayında önemli etkisinin olduğunu belirterek, Âl-i Nevbaht ve Buhterî (h. 206-283) arasındaki ilişkilere açıklık getirmiş (ss.196-198), Âl-i Nevbaht'ın taraftarlarından ve Şîî mezhebinden olan İbnu'r-Rumî, Ebu Abdillah Hüseyin b. Ali ve oğlu Ali b. Abbas Nevbahtî'yi de ele almıştır (ss. 198-211).

Müellif Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh'tan (ö.236) bahsederek onun Ebu Sehl İsmail b. Ali'den sonra Nevbahtî sülalesinin en meşhurlarından olduğu, Şîî İmamiyye arasında dini makamının çok yükseklerde olduğu ve On İkinci İmam'ın dört naibinden biri olduğunu beyan etmektedir. Şelmağani ile münakaşasının sebepleri, Şelmağani'nin hayatı, eserleri, fikirleri ve katledildiği de anlatılan konular arasındadır (ss. 212-238). Bununla birlikte Ebu'l-Hasan Musa b. Kibriyai, Ebu Muhammed Hasan b. Hüseyin ve Nevbahtî sülalesinin diğer fertleri hakkında bilgilerin yer aldığını görmekteyiz (ss.239-245).

Eserin son kısmında Şîî fırkalarının isimlerini ve müntesiplerini zikrederek, 165 Şîî fırkasının ismi zikredilmektedir (ss. 246-267).

Kitap, Kavramların, Lakapların ve Fırka İsimlerinin, Tarihi ve

Coğrafi yerlerin Fihristine eserin sonunda ayrıntılı şekilde yer verilmiştir (ss. 268-297).

Sonuç olarak şunu söyleye biliriz; *Hanedân-e Nevbahti* eseri Nevbahti sülalesi hakkında yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir. Muhtemelen eserin dilinin Farsça olması ve İran'da yayınlanmış olması az tanınmasına neden olmuştur. Hatta eserin bir dönem yasaklandığı hakkında da çeşitli bilgiler var. Aştıyani, Nevbati sülalesinin İran coğrafyasından olduğunu dile getirerek böylece Şîîliğin gelişim sürecinde bu ailenin ciddi rolü bulunduğunu vurgulamaktadır. Şîîlik üzerine yapılan çalışmalarda bu ve benzeri bilgilerin kullanılması yeni bakış açılarının oluşmasında ve tarihi yeniden değerlendirmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan İslam Mezhepleri Tarihinde şahıslar üzerine yoğunlaşmak geçmiş dönemin daha da doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Müellif bu hususa çok titiz yaklaşmış, eserinde şahıslar üzerine ciddi şekilde yoğunlaşmış ve incelediği her şahıs hakkında dolgun bilgiler vermiştir.

Bu bağlamda *Hanedân-e Nevbahti* eserinin ileri tarihlerde tercüme edilerek Türkçemize kazandırılması Mezhepler Tarihi araştırmalarına ciddi katkı sağlayacağı inancını taşımaktayız.

Şahin AHMETOĞLU

(Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniv. İlahiyat Fak.)

eş-Şeyh Âmir Awwâd el-Ğurayri,
al-İmam Cafer as-Sâdık va Ârâuhu al-Fıqhıyah.
(Beirut: Dar al-Kotob al-İlmiyyah, 2005), 328 s.

Evrensel özellikler taşıyan Kur'an ve Sünnet malzemelerini kapsayan naslar, İslam'ın teşekkül devrinden sonraki dönemlerde İslam ulemasınca çok yönlü incelenmiş, bu sayede İslam hukukunun dinamizminin, murûnet ve seyyaliyetinin bir gereği olarak her dönemin problemlerine ışık tutacak çözüm önerileri sunulmuştur. Zamanın değişmesiyle ahkâmın değişebileceği realitesi de dikkate alınarak sınırlı sayıdaki naslarla sınırsız problemlerin çözüme kavuşturulma çabasının somut bir göstergesi neticesinde fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışı, farklı kültür ve coğrafyadaki müslümanların mensubu oldukları dinlerini daha rahat yaşama ve yaşatma imkânı bulmalarında belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Bu süreçte bir meseleyi hükme bağlama aşamasında metodolojik kurallar ve ilkeler manzumesi tespit edilmiştir ki her doktrin kendine ait özgün yaklaşımlar ortaya koymuştur. Böylece İslam fıkhında müstakil mezhepler teşekkül etmeye başlamıştır. Ana hatlarıyla Sünni, Şii ve Zahiri fıkıh ekolleri daha çok şöhret bulmuş olmasına rağmen müntesipleri dikkate alındığında Sünni mezheplerden *Hanefi*, *Şafii*, *Hanbeli* ve *Maliki* mezhepleri daha çok öne çıkmış, *Şii* dünyada ise fıkıh itibarıyla *Caferiyye* ve *Zeydiyye* mezhepleri etkinlik alanı itibarıyla belirginleşmiştir. Bunların dışında bazı fıkıh ekolleri ise müntesiplerinin yetersizliği nedeniyle sözü edilen mezheplerin dışında ortaya çıkan ancak yaşamayan mezhepler olarak fıkıh tarihinin konusunu teşkil etmişlerdir.

Caferi özel sayısı olarak çıkacak olan bu sayıda, Caferi mezhebinin kurucu *İmam Cafer es-Sadık*'ın fıkhî görüşlerini klasik kaynakların sistematığına bağlı kalarak gündeme alan muasır bir çalışma tanıtılmaya çalışılacaktır. Eserin gündeme alınıp tanıtılma gerekçe-

si, geniş bir hacme sahip olmayan bu eserde *İmam Cafer es-Sadık*'ın fıkhi görüşlerine kısa ve özet olarak ulaşıma imkânının oluşu olarak özetlenebilir.

Yukarıda kaydedilen söz konusu eser üç bölümden meydana gelmektedir. Bir mukaddime yazısıyla başlayan eserin birinci bölümünün (s. 3-124) birinci faslında *İmam Cafer es-Sadık*'ın hayatı, ilmi kişiliği, örnek bir şahsiyet oluşu ve hocalarına dair bilgiler verilerek müstakil bir mezhebin kurucusu hakkında genel bir tanım yapılmaktadır. İkinci faslında *İmam Cafer*'in yaşadığı döneme kadar İslam fıkının ahkâmının kaynakları üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber döneminde ahkâmın kaynakları, sahabe döneminde ahkâmın kaynakları, tabiin döneminde ahkâmın kaynakları ve nihayet *İmam Cafer es-Sadık* döneminde ahkâmın kaynaklarından özet olarak söz edilmektedir.

Birinci bahiste fukahânın cumhurunun üzerinde ittifak ettiği İslam hukukunun kaynaklarına dair bir başlık açılmaktadır. Bu başlık altında İslam hukukunun birincil kaynağı Kitap/Kur'an'dan söz edilmektedir. İslam hukuk metodolojisinde Kur'an'ın birincil ve asli kaynağı teşkil ettiği, namazda tesbih, köpeklerin avlanması, yırtıcı kuşlar ve vahşi hayvanların öldürülmesi konularıyla örneklandırılarak anlatılmaktadır.

İslam hukukunun ikinci kaynağı olarak sünnete yer verilmekte ve konu üç örnekle anlaşılır kılınmaya çalışılmaktadır. Konuyu örneklendirme sadedinde İslam hukukunda ziraai ortaklık olarak bilinen *müzaraanın* hükmü; bağ ve bahçeyi, mahsulün bir kısmı karşılığında bir şahsa vererek bakımını talep etmek şeklinde fıkhîta ifadesini bulan *müsâkaatın* hükmü konularına yer verilmektedir.

Yine İslam hukukunun üçüncü kaynağı olarak *icmaa* anlatılmakta, konu Cuma günü kıraatin açıktan okunmasının hükmü ile örneklendirilmektedir. İslam hukukunun dördüncü kaynağı bağlamında *kıyas* incelenmekte, köpek ve domuz kılının hükmü, teyemmümde ellerin mesh miktarı ve Haşim oğullarına sadaka vermenin hükmü örnekleriyle konu temellendirilmektedir.

İkinci bahiste ise fıkıh âlimlerinin üzerinde ittifak etmediği, fikir ayrılıkları yaşadıkları İslam hukukunun tali/ikinci derecede önemi haiz kaynakları konusuna bakış yapılmaktadır. Bu bağlamda hayvanlarda *selem* örneği ile *istihsan* konusu kaydedilmektedir. Keza bir grup insanın bir tek kişiyi öldürdüğü durumda gruptakilerin hepsinin öldürülüp öldürülmemesinin hükmü örneğinden hareketle *mesalih-i mürsele* İslam hukuk metodolojisinin tali delillerinden biri olarak izah edilmektedir. İslam'ın temel ibadetlerinden birini teşkil eden orucu başlama ve bitirme zamanını belirleme anlamına gelen Ramazan hilalinin görüldüğüne dair bir kişinin şahitliği bağlamında kötülöklere giden yolların kapatılması anlamında kullanılan *sedd-i zera'i* konusu gündem yapılmaktadır. Abdestte kanın akan kan şeklinde herhangi bir müdahale edilmeksizin kendiliğinden vücudun herhangi bir yerinden çıkmasının eseri örnekleminde *sahabi kavline* tali deliller arasında yer verilmektedir. Eserde, İslam fıkıh usulündeki tali delillerden *istishab, örf, şeru men kablena* gibi konu ve kavramlara bu kapsamda yer verilmediği görülmektedir. Bu hususun eser açısından bir eksiklik olarak telakki edilip edilmeyeceği merak konusu olabilir. Bu mesele konuyla ilgili *İmam Cafer es-Sadık*'ın bir görüşü bulunmadığı şeklinde de izah edilebilir. Şayet bu konuda İmam cafer'in bir görüşü olduğu halde eserde buna yer verilmemişse, bu durum eser açısından bir nakısa olarak değerlendirilebilir.

İmam Cafer'e göre İslam hukuk usulünde *turuku'l-istinbât/hüküm çıkarma yöntemlerinin* birinci başlığı altında *hâss* kavramı üç ayrı kategoride incelenmektedir. Bunlardan ilki *emir* kavramıdır. *Emir* kavramı, talakta/boşanmada şahitlik örneğiyle İslam hukuk metodolojisinde hüküm çıkarma metotlarının bir konusu olarak zikredilmektedir. Diğeri, *nehiy* kavramıdır ki burada bayram günlerinde oruç adamanın/nezretmenin hükmü örneği özelinde konu gündeme alınmaktadır. Bir diğeri de *mutlak* kavramıdır. *Mutlak* kavramı, fıkıh mezheplerinin yaklaşımlarına göre yatsı ve sabah namazlarında *kunut* dualarının okunması hususu ile örneklendirilmektedir. Yine *turuku'l-istinbât* metotlarının ikinci başlığı altında *âmm* ve *tahsis*, kavramları, kâsırın/kısıtlı ve vesayet altındaki kişinin ma-

İnada zekâtın hükmü ve tomurcuk ve meyve olduğunda sabinin/çocuğun malının zekâtının hükmü örnekleriyle izah edilmektedir. Aynı başlık altında *mefhumu muhalif* kavramına dikkat çekilmekte ve nikâh akdinin sıhhati için velinin şart olması konusu özelinde kavram açıklanmaktadır.

Eserin ikinci bölümü (s. 125-206), ibadetler ve benzeri konulara ilişkin bazı hükümleri ihtiva etmektedir. Söz konusu bölümde altı alt başlık bulunmaktadır. Birinci başlık temizlikle ilgili bazı hükümlere ilişkindir ve beş maddede mütalaa edilmektedir. Birinci madde, *necaset* olarak tanımlanan maddi kirliliklerden/pisliklerden, ikinci madde abdestle ilgili bazı hükümlerden, üçüncü madde abdesti bozan bazı hükümlerden, dördüncü madde teyemmümden ve nihayet beşinci madde kadınlara ait özel hallerden olan *hayız* konusunu açıklamaktadır. Namaz ahkâmına dair bazı konulardan bahsedilen ikinci başlık altında dokuz maddeden söz edilmektedir. Birincisi ezan, ikincisi namazın vakitleri, üçüncüsü namaz fiillerinden bazıları, dördüncüsü sehiv secdesi, beşincisi cemaatle namaz, altıncısı cuma namazı, yedincisi vitr namazı, sekizincisi misafir/yolculukta namaz, dokuzuncusu cenaze namazı ile ilgili konularından bahsetmektedir. Üçüncü başlıkta zekât ile ilgili bazı hükümlere yer verilmektedir. Dördüncü başlıkta oruç ahkâmına dair bazı hükümlerden söz edilir ki bu da dört maddede özetlenmektedir. Birincisi, ramazan ayının tespiti, ikincisi orucun bozan bazı meseleler, üçüncüsü kasten orucu bozmanın ve ölen kimsenin orucunun kazasına dair ahkâm, dördüncüsü adak/nezir orucunun ahkâmı olmak üzere konu farklı zaviyelerden ele alınmaktadır. Beşinci başlıkta hac ahkâmına dair bazı meseleler gündeme alınmaktadır. Altıncı başlıkta da ibadetlerle ilgili problemlerin giderilmesi hususu dört maddede özetlenmektedir. İlki, kurban, *akika* ve avlanma ahkâmı, ikincisi *etime* ve *eşribe* olarak fıkhîta ifadesini bulan yemesi ve içmesi helal olan gıdalara ilişkin ahkâm, üçüncüsü yemin ve adak ahkâmı, dördüncüsü keza fıkhî terminolojisinde libas ve ziynet olarak tanımlanan giyinme ve süslenme ahkâmına yer verilmektedir.

Üçüncü bölüm (s. 209-270), muamelât ve cinayet konularını muhtevidir ve üç ana başlık altında konumlandırılmaktadır. Birinci başlıkta İslam hukukunun mali hükümlerine üç madde dâhilinde yer verilmektedir. İlk olarak alış-verişe ilişkin hükümlere, akabinde icare/kira, müzâraa ve musâkâta dair hükümlere sonra da hibe ve vakıf konuları incelenmektedir. İkinci başlıkta nikah, talak ve iddete dair hükümlerden dört madde kapsamında söz edilmektedir. Birinci maddede, nikah ile ilgili bazı ahkâmdan, ikinci maddede talak ve hul'/kocaya verilecek bir bedel mukabilinde evliliğe son vermek, üçüncü maddede iddet/boşanmanın gerçekleşebilmesi için kadına tanınan süre ile alakalı hükümler, dördüncü maddede ise zihâr/erkeğin karısını annesi, kız kardeşi veya süt kız kardeşi gibi kendisine nikahı ebediyen haram olan birinin bakılması caiz olmayan azalarına benzetmek suretiyle kendisine haram kılması, i'lâ/kocanın nikahlısı olan kanınla cinsi münasebette bulunmama-yaçığına dair yemin etmesi ve liân/karısına zina isnadında bulunup da dört şahit getiremeyenlere dair lanetleşme içeren bir uygulama konuları özetle söz konusu edilmektedir. Üçüncü başlıkta İslam ceza ve yargılama hukukuna dair kavramlardan olan hadler, cinayetler ve kaza/yargılamanın anlam alanlarına temas edilmektedir. Bu kapsamda konu üç ayrı maddede hülâsa edilmektedir. İlki, hadler ve bâğiler/isyankârlar, ikincisi cinayetler ve diyetler/İslam hukukunda öngörülen para cezaları ve yönetimde üye ve organların tespit ve tayininde hükümetin takdiri, üçüncüsü de kazâ/yargılama usulleri ve miras konularına dair hükümlere vurgu yapılmaktadır.

Eser, genel değerlendirmeyi esas alan kısa bir sonuçla (s. 271) nihayetlendirilmektedir. Sonuç kısmından sonra alfabetik tertibe göre *terâcimü'l-a'lâm* başlığı altında eserde adı geçen önemli şahsiyetler/alimler (s. 272-296) kısaca tanıtılmaktadır. Kaynakça (s. 297-322), Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere Tefsir ve Tefsir ilimleri, Hadis ve Hadis ilimleri, Fıkıh, İslam Fıkıh Usulü ve İslam Hukuk Tarihi gibi Temel İslam Bilimlerine ait eserlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Tarih, Ensab, Tabakât, Ricâl, Dil ve Edebiyata dair eserlerin yanında diğer alanlara ait muhtelif eserler ve akademik

makaleler, eserin son kısmında müellifleriyle birlikte ilmi usullere uygun olarak verilmiştir. Muhteviyat fihristi denilen içindekiler (1-5 s.) eserin en sonunda yer almaktadır.

Kaynaklar açısından bakıldığında eserde geniş bir bibliyografyanın olduğu dikkati çekmektedir. Mezhep görüşlerinin özellikle Sünni mezhepler itibarıyla ilgili mezhebin temel kaynaklarından verildiği müşahede edilmektedir. İmam Cafer'in fıkhî görüşlerinin ise hicri 840/miladi 1437 yılında vefat eden Zeydiyye mezhebi alimlerinden *el-İmam Mehdî Lidînillah Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın "el-Bahru'z-Zehhâri'l-Câmi' li Mezâhibi Ulemâ'il-Emsâr"* isimli eserden ağırlıklı olarak alıntılındığı görülmektedir.

Eserde, konular özet bilgiler halinde sunulmuş ve olabildiğince maddeleştirilerek sistematik bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır. Konulara ilişkin ön bilgisi olmayanların bu eserden rahatlıkla istifade edebileceklerini ifade etmeye imkân yoktur.

Eser, bilimsel metotların kullanılması noktasında vasat bir düzeydedir. Dili anlaşılabilir, sade ve kısa cümlelerden oluşmaktadır. İmam Cafer'in görüşlerini bir arada bulundurması bakımından istifadeye açık bir eser olarak değerlendirilebilir.

Veyseî NARGÜL

(Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniv. İlahiyat Fak.)

